

AGRESSIYA – DESTRUKTIV EMOTSIONAL HOLAT SIFATIDA

Abdugʻaniyeva Diyora Abdurashid qizi

Oʻzbekiston xalqaro islom akademiyasi tayanch doktoranti,

TMC instituti oʻqituvchisi

***Annotatsiya:** Agressiya muammosi jamiyat taraqqiyotining zamonaviy bosqichida eng dolzarb muammolardan biridir. Psixologik adabiyotlarda agressiya va agressiv xulq-atvor muammosi murakkablik va koʻp qirralilik bilan tavsiflanadi, chunki ushbu hodisani tahlil qiluvchi manbalar koʻpligiga qaramay, hozirgi qadar psixologiyada uning yagona va umumiy qabul qilingan taʼrifi, mavjudligi va namoyon boʻlishining chegaralari shakllantirilmagan. Ushbu maqolada bugungi kunda keng tarqalgan destruktiv emotsional holatlardan biri hisoblanuvchi agressiyaning psixologik tahlili yoritib beriladi.*

***Kalit soʻzlar:** Destruktiv emotsional holat, agressiya, agressivlik, agressiv xulq-atvor, salbiy kechinmalar, qoʻrquv, tushkunlik.*

Agressiya (lotincha “agressio” - hujum, bosqin) – bu jamiyatda odamlarning birgalikda yashash normalari va qoidalariga zid boʻlgan, hujum obyektlariga (jonli va jonsiz), odamlarga jismoniy va psixologik zarar yetkazadigan (salbiy kechinmalar, keskinlik, qoʻrquv, tushkunlik va boshqalar) motivatsiyalangan destruktiv emotsional holat [1].

Agressiya va agressiv xulq-atvor muammosi boʻyicha xorijiy tadqiqotlar orasida K.Lorens, E.Fromm, Z.Freyd, K.G. Yung, A.Bass, R.Beron, D.Richardson, L.Berkovits, D.Dollard, Zillmanning, sobiq Sovet Ittifoqi psixologlari orasida L.S. Vigotskiy, S.L. Rubinshteyn, N.D. Levitov, A.K. Osnitskiy, T.G. Rummyantseva, O.Y. Mixaylova, V.V. Boyko, L.M. Semenyuk, S.L. Solovyova, A.A. Ratinov, O.D. Sitkovskaya va boshqalarning ishlari yuqori ahamiyatga ega.

K.Lorensning fikricha, “agressivlik” atamasi gʻazab, yovuzlik, nafrat, alamni anglatadi. U na salbiy, na ijobiy rangga ega emas, u – neytraldir. Bu masalan, gʻazab

har doim ham shaxs yoki jamiyat uchun salbiy holat emasligi bilan izohlanadi. Muallifning fikricha, insoniyat erishgan ko'plab muvaffaqiyatlarga g'azabsiz erishib bo'lmadi, chunki bu faoliyatning boshlanishi, individual va guruh faoliyatining paydo bo'lishi uchun o'ziga xos signal bo'lib xizmat qildi. Shu bilan birga, jamiyat boshiga tushgan ba'zi kulfatlar ham sodir bo'lmagan bo'lardi.

E.Fromm talqinida "agressiya" so'zi "aggreedi" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, uning ildizi tom ma'noda "adgradi" (gradus "qadam" va ad "-da" degan ma'noni anglatadi) dan olinib, "davom etish", "qadam" kabi ma'nolarni anglatadi [2]. U shaxs xatti-harakatlarida agressiya diadasini – foydali va zararli agressiyani taklif qildi. Shu bilan birga, foydali aggressiv holat biologik moslashuv jarayoni bo'lib, hayotni saqlab qolishga hissa qo'shadi va psixikaning shaxsning hayotiy manfaatlariga nisbatan tahdidga bo'lgan reaksiyasini ifodalaydi. Foydali agressiya filogenetik kelib chiqish asosiga ega. Hayvonot dunyosi ham, odamlar ham turli xil salbiy holatlar yoki xavf-xatarlarga, ularning hayotiy manfaatlariga nisbatan tahdidga qarshi reaksiya bildiradilar. "Odamlar va hayvonlarda mavjud bo'lgan filogenetik agressiya – bu moslashuvchan, himoya reaksiyasidan boshqa narsa emas". Bunday reaksiya shaxsda nafaqat asosiy biologik ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan xavf yoki tahdidga javoban, balki odamlarning haddan tashqari ko'pligi, harakatlanish uchun joyning cheklanganligi, yuqori harorat va boshqalar ta'sirida ham shakllanadi. E.Fromm fikriga ko'ra, bunday himoyaviy agressiya biologik kelib chiqishga ega, adaptiv funksiyani bajaradi va hayotni saqlab qolishga hissa qo'shadi. Ushbu talqinda ijobiy agressiya omon qolish va faoliyatni shakllantirishning o'ziga xos vositasi bo'lib xizmat qiladi, shaxsni o'rab turgan muhitni barqarorlashtirish yoki optimallashtirishga yordam beradi.

E.Fromm tomonidan yoritilgan agressiyaning zararli turiga kelsak, bu biologik ehtiyojlarga hech qanday aloqasi bo'lmagan, adaptiv ham, himoya mexanizmi yoki vositasi ham bo'lmagan, faqatgina destruktiv komponentga yo'nalgan – agressiyadir. Zararli agressiyaning filogenetik asosi mavjud emas va uning faqatgina odamlarga xos ekanligi muhim. "Zararli agressiyaning asosi instinkt emas, balki insoniyat mavjudligi ildiziga borib taqaluvchi, o'ziga xos

salohiyatdir”. Demak, zararli agressiya biologik moslashuvdan kelib chiqmaydi va hayotiy manfaatlarga bo‘lgan tahdidga nisbatan psixik reaksiya emas, shu sababli u shaxs faoliyatining salbiy ko‘rinishi sifatida talqin etiladi.

Z.Freyd dastlab agressiyani Edip kompleksining namoyon bo‘lishi va erta bolalik davridagi instinktiv libidinal intilishlarning bostirilishi natijasi sifatida ko‘rib chiqdi [3]. Keyin tadqiqotchi o‘z fikrini qayta ko‘rib chiqib, Tanatos va Eros o‘rtasidagi ziddiyatni agressiv xulq-atvorning asosiy manbai va harakatlantiruvchi kuchi sifatida qabul qiladi. Shu bilan birga, agressiya doimo tashqarida chiqariladigan energiya deb tushuniladi, uni zararsizlantirish deyarli mumkin emas, chunki bu neytrallashning oqibatlari psixika uchun destruktiv va ko‘pincha fatal oqibatlarga olib keladi. U agressiv xulq-atvor namoyon bo‘lishining quyidagi turlarini aniqladi: impulsiv shafqatsizlik, sadizm, destruktivlik. Impulsiv shafqatsizlik jinsiy aloqadan qat’iy nazar sodir bo‘ladi va o‘zini o‘zi saqlash instinktlariga asoslanadi. Ularning maqsadi real xavf-xatarni anglash va o‘zlarini ularning rivojlanishidan himoya qilishdir. Bunday agressiv xulq-atvor omon qolish uchun zarur bo‘lgan narsalarni himoya qilishga yoki hayotiy manfaatlarga tahdiddan himoya qilishga qaratilgan. O‘zining sadizm to‘g‘risidagi tasavvurida u halokat, majburlash va qiynoqlar talab qilinadigan destruktivlikning yagona shaklini ko‘rdi. Muallif destruktivlikning uchinchi turini ham e’tirof etgan bo‘lib, uni quyidagicha ta’riflagan: “Ammo u jinsiy maqsadsiz, ko‘r-ko‘rona halokat g‘azabi ko‘rinishida paydo bo‘lganda ham, biz instinktning qondirilishi o‘ta yuqori narsistik zavq darajasi bilan kechishini tan ola olmaymiz” [4].

K.G. Yungning analitik psixologiyasida agressiv xulq-atvor tushunchasi “Soya” (jamoaning umidlari va ego ideallariga javob bermaydigan ongsiz yoki bostirilgan ruhiy tarkib) tushunchasi bilan chambarchas bog‘lanadi [5]. Yungning ta’kidlashicha, agressiv xulq-atvorni zararsizlantirish jarayonida uning yanada quyi, hayvon shakliga qadar regressiyasi kuzatilib, u asl, bostirilmagan agressiyaga nisbatan shaxsga yoki jamiyatga sezilarli darajada ko‘proq zarar yetkazishga qodir.

A.Bass ta’rifiga ko‘ra, agressiya o‘z ichiga tahdidni olgan yoki boshqalarga zarar yetkazadigan har qanday xatti-harakatdir [6]. A.Bass agressiv xulq-atvor

ko'rinishlarini quyidagi juftlik mezonlari bo'yicha tasniflashni taklif qildi: a) jismoniy-og'zaki; b) faol-passiv; d) bevosita-bilvosita. Ushbu mezonlarni taqqoslash natijasida agressiv xulq-atvor mumkin bo'lgan ko'rinishlarining aksariyat qismini qamrab oluvchi sakkiz toifasi ajratib olinadi. U agressiv xulq-atvorning toifalariga asoslangan quyidagi sakkizta uchlikni ajratdi:

- 1) jismoniy - faol - bevosita;
- 2) jismoniy - faol - bilvosita;
- 3) jismoniy - passiv - bevosita;
- 4) jismoniy - passiv - bilvosita;
- 5) verbal - faol - bevosita;
- 6) verbal - faol - bilvosita;
- 7) verbal - passiv - bevosita;
- 8) verbal - passiv - bilvosita.

Bu yondashuv mohiyatan tavsifiydir: u agressiv xulq-atvorning tavsiflovchi tomonini tasniflaydi. Shu bilan birga, u agressivlik ta'riflarini qamrab olishning ma'lum bir to'liqligiga ega ekanligini da'vo qiladi.

L.S. Vigotskiy insoniyatning tarixiy rivojlanishi jarayonida xulq-atvorning madaniy shakllari paydo bo'ladi, shakllanadi va har bir yosh davrining boshida shaxs va uning atrof-muhiti o'rtasida o'ziga xos va qat'iy maxsus munosabatlar rivojlanadi, deb hisoblagan [7]. Rivojlanishning ijtimoiy holati omili agressivlik va agressiv xulq-atvorning shakllanishiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Agar ma'lum bir davrga kelib, shaxs rivojlanadigan ijtimoiy muhit qattiq, imperativ va agressiv xarakterga ega bo'lsa, agressiv xulq-atvor ushbu muhitda omon qolish normasi sifatida keng qamrovli holda shakllanadi. Boshqacha qilib aytganda, muallif agressivlik va agressiv xulq-atvorni shaxsning uni o'rab turgan ijtimoiy muhit, atrof-muhit me'yorlari bilan uyg'unlashuviga moslashish shakli sifatida baholagan.

Shunday qilib, hozirgi vaqtda psixologlar agressiya, agressiv xulq-atvor va agressivlikning ko'plab ta'riflarini taqdim etdilar, ammo shuni ta'kidlash kerakki, hozirga qadar yagona va umumiy qabul qilingan ta'rif mavjud emas. Ko'p sonli

klassifikatsiyalar nafaqat asosiy fikrlari bo'yicha kelisha olmaydi, balki ko'pincha bir-biriga zid keladi. Bundan tashqari, bu hodisa ham xorijiy, ham mahalliy psixologik nazariyalarga xosdir. Agressiv emotsional holat jismoniy va ruhiy bezovtalik, stress va frustratsiyaga nisbatan javob berish shakli bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, u har qanday muhim maqsadga erishish, shu jumladan o'z maqomini o'z-o'zini tasdiqlash orqali oshirish vositasi bo'lishi ham mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Выготский Л.С. Проблемы развития психики. - М.: Педагогика, 1982. - 368 с.
2. Ратинов А.Р., Ситковская О.Д. Насилие, агрессия, жестокость как объекты криминально-психологического исследования: Сб-к научных трудов. - М., 1989. - С. 15.
3. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности. - СПб., 1996. - С. 347.
4. Жуков В. Н. З. Фрейд. Агрессия: между Эросом и Танатосом // Государство и право – 2021. – Номер 11 С. 37-47.
5. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. - М., 1996. - 96 с.
6. Соловьёва, С.Л. Агрессивность как свойство личности в норме и патологии: автореф. дис. ... канд. психол. наук. - СПб., 1996. - 600 с.
7. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. - М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. - 362 с.